

राज्यात उद्धवलेला गो व महिष वर्गीय पशुधनातील
लम्पी चर्मरोगावर नियंत्रण ठेवण्याबाबत

महाराष्ट्र शासन
कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग
शासन परिपत्रक क्रमांक: डीआयएस-२०२२/प्र.क्र. १३२/ पदुम-४
मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरु चौक
मंत्रालय विस्तार, मुंबई- ४०००३२.
दिनांक : ०१ सप्टेंबर, २०२२

- वाचा :-** १. केंद्र शासनाच्या प्राण्यांमधील संक्रामक व सांसर्गिक रोगास प्रतिबंध व नियंत्रण अधिनियम, २००९.
२. कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग शासन निर्णय क्र:
डीआयएस-२०२१/ प्र.क्र. १६८/ पदुम-४, दि. २२.११.२०२१.
३. कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभागाची अधिसूचना क्र.
डिआयएस-२०२१ / प्र.क्र. ०३ / पदुम-४, दि. १७.०६.२०२२.
४. आयुक्त पशुसंवर्धन, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांचे पत्र क्र. रोनि/एलएसडी/१६/६७८९/२०२२, पसं- १२
दि. २२.०७.२०२२ अन्वये निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक सूचना.
५. दि.१८.०८.२०२२ रोजी केंद्र शासनाच्या पशुसंवर्धन विभागाचे सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली लम्पी चर्मरोगा
संदर्भात पार पडलेल्या बैठकीचे इतिवृत्त.
६. केंद्र शासनाच्या पशुसंवर्धन विभागाचे आयुक्त यांनी प्रधान सचिव (पदु) यांना लिहिलेले अ.शा.प.क्र.
के-११०५३/६९/२०१९-एलएच, दि.२६.०८.२०२२.
७. शासनाचे समक्रमांकाचे पत्र दि. २९.०८.२०२२

शासन परिपत्रक

१) प्राण्यांमधील संक्रामक व सांसर्गिक रोगास प्रतिबंध व नियंत्रण अधिनियम, २००९:-

- १.१. राज्यातील जळगाव, अहमदनगर, अकोला, पुणे व धुळे या जिल्ह्यांमध्ये सदयस्थितीत गो व महिष वर्गीय पशुधनामध्ये लम्पी चर्मरोगाचा प्रादुर्भाव झाल्याचे निष्पन्न झालेले आहे. केंद्र शासनाने प्राण्यांमधील संक्रामक व सांसर्गिक रोगास प्रतिबंध व नियंत्रण अधिनियम, २००९ अन्वये अधिसूचित केलेल्या रोगांमध्ये लम्पी चर्मरोग (LSD-Lumpy Skin Disease) या रोगाचा अनुसूचित रोग (Scheduled Disease) म्हणून समावेश करण्यात आलेला आहे.
१.२. कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय व मत्स्यव्यवसाय विभागाच्या वाचा क्र.२ येथील शासन अधिसूचनेन्वये, वाचा क्र.१ येथील केंद्र शासनाच्या अधिनियमातील कलम ३६ द्वारे राज्य शासनास प्रदान केलेल्या अधिकाराचा वापर करून या रोगासंदर्भात प्रतिबंध, नियंत्रण व निर्मूलन करण्यासाठी उक्त अधिनियमाखालील राज्य शासनाचे अधिकार सर्व जिल्हाधिकारी यांना प्रदान करण्यात आलेले असून त्यानुसार सत्वर कार्यवाही करण्यात यावी.

२) लम्पी चर्मरोग सनियंत्रणासाठी जिल्हास्तरीय व तालुकास्तरीय समित्यांचे गठन:-

- २.१. सदर रोगाचा नियमितपणे आढावा घेवून उपाययोजना करणे, प्रतिबंधात्मक लसीकरण कार्यक्रमावर देखरेख करणे, बाधित जनावरे कळपातून वेगळे करणे, बाधित जनावरांवर औषधोपचार, विविध विभाग तसेच स्थानिक संस्थांसमवेत योग्य तो समन्वय साधणे आणि मृत जनावरांची शास्त्रोक्त पद्धतीने विल्हेवाट लावण्यासंदर्भात खालीलप्रमाणे जिल्हास्तरीय व तालुका स्तरीय समितीचे गठन करण्यात येत आहे.

जिल्हास्तरीय समितीची संरचना

१.	जिल्हाधिकारी	अध्यक्ष
२.	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	सदस्य
३.	अतिरिक्त मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	सदस्य
४.	जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी, जिल्हा परिषद	सदस्य
५.	जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त	सदस्य सचिव

तालुकास्तरीय समितीची संरचना

१.	तहसिलदार	अध्यक्ष
२.	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती	सदस्य
३.	सहाय्यक गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती	सदस्य
४.	सहाय्यक आयुक्त पशुसंवर्धन, तालुका लघुपशुवैद्यकीय सर्वचिकित्सालय (संबंधित तालुक्यात सदरची संस्था नसल्यास नजीकच्या तालुक्यातील संस्थेचे संस्थाप्रमुख)	सदस्य
५.	पशुधन विकास अधिकारी (विस्तार), पंचायत समिती. (नवनिर्मित पंचायत समिती संदर्भात ज्या अधिकाऱ्यास काम पहाण्याचे निर्देश दिलेले आहेत असे अधिकारी)	सदस्य सचिव

३) लम्पी चर्मरोग प्रादुर्भावस कारणीभूत विषाणू :-

- ३.१. या आजारासाठी कारणीभूत असणारे विषाणू, देवी विषाणू गटातील कॅप्रीपॉक्स (Capripox) या प्रवर्गात मोडतात.
- ३.२. लम्पी चर्मरोग हा गो व महिष वर्गीय पशुधनामधील विषाणूजन्य (Viral) आजार असून त्याचा प्रादुर्भाव सर्व वयाच्या पशुंना होतो. लहान वयाच्या पशुंना या रोगाची लागण होण्याची जास्त शक्यता असते.

४) लम्पी चर्मरोगाचा फैलाव :-

- ४.१. या आजाराचा फैलाव बाह्य किटकाद्वारे (मच्छर, गोचिड, माशा इ.) तसेच आजारी पशुंच्या त्वचेवरील व्रणामधून वाहणारा स्त्राव, नाकातील स्त्राव, दूध, लाळ, विर्य व इतर स्त्रावामुळे होतो.

५) लम्पी चर्मरोग बाधित पशुंमध्ये दिसून येणारी लक्षणे :-

- ५.१. या आजारात पशुंना ताप येणे, पूर्ण शरीरावर १०-१५ मी.मी. व्यासाच्या कडक गाठी येणे, तोंड, नाक व डोळ्यात व्रण निर्माण होणे, चारा चघळण्यास त्रास होणे, अशक्तपणा, भूक कमी होणे, वजन कमी होणे, दुध उत्पादन कमी होणे, डोळ्यातील व्रणामुळे दृष्टी बाधित होणे, काही वेळा फुफ्फुसदाह किंवा स्तनदाह होणे, पायावर सूज येवून लंगडणे, गाभण जनावरांमध्ये गर्भपात होणे अशी लक्षणे दिसून येतात.
- ५.२. या रोगाने बाधित जनावरे दोन-तीन आठवड्यात बरी होतात.

६) लम्पी चर्मरोगाचा प्रादुर्भाव संदर्भात प्रतिबंधात्मक उपाययोजना :-

- ६.१. लम्पी चर्मरोग या संसर्गजन्य व घातक रोगाचा प्रादुर्भाव होवू नये म्हणून पशुपालक / शेतकरी व शासनाचे संबंधित विविध विभाग तसेच पशुसंवर्धन विभागाने खालीलप्रमाणे विविध उपाययोजना अमलात आणाव्यात.

- ६.२. या रोगाची लक्षणे पशुंमध्ये आढळून आल्यास प्रत्येक व्यक्ती / अशासकीय संस्था / संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्था इ. यांनी प्राण्यांमधील संक्रामक व सांसर्गिक रोगास प्रतिबंध व नियंत्रण अधिनियम २००९ मधील कलम, ४(१) अन्वये लेखी स्वरूपात नजीकच्या पशुवैद्यकीय संस्थेस तात्काळ कळविणे बंधनकारक आहे. यामध्ये दिरंगाई केल्यास प्राण्यांमधील संक्रामक व सांसर्गिक रोगास प्रतिबंध व नियंत्रण अधिनियम, २००९ मधील कलम ३२ येथील नमुद तरतुदीनुसार संबंधितांविरुद्ध गुन्हा नोंद केला जावु शकतो याची सर्व संबंधितांनी नोंद घ्यावी.
- ६.३. वाचा क्र. ५ येथे नमुद शासन निर्णयान्वये गठीत करण्यात आलेल्या जिल्हास्तरीय कार्य दलाने तात्काळ रोग प्रादुर्भाव झालेल्या क्षेत्रास भेट देवून आवश्यक ती कार्यवाही होत असल्याबाबतची खातरजमा करुन आवश्यक ते मार्गदर्शन संबंधितांना करण्यात यावे.
- ६.४. बाधित भागात तात्काळ शीघ्र कृती दले (RRT- Rapid Response Teams) नेमण्यात यावीत.
- ६.५ तसेच, मुख्यमंत्री पशुस्वास्थ्य योजनेअंतर्गत जिल्ह्यात / तालुक्यात स्थापन करण्यात आलेल्या फिरत्या पशुवैद्यकीय पथकामार्फत पशुपालक / शेतकऱ्यांमध्ये या रोगा संदर्भात जनजागृती, आवश्यक ते लसीकरण व औषधोपचार करण्यात यावेत.
- ६.६. जिल्हा / तालुक्यातील दुध संघ, गोशाळा व ग्रामपंचायत यांच्याशी नियमितपणे बैठकीचे आयोजन करुन सदर रोगप्रादुर्भावाबाबत जैविक सुरक्षेचे काटेकोरपणे पालन होत असल्याबाबत खातरजमा करण्यात यावी.
- ६.७. पशुवैद्यकीय संस्थेस या रोगाची लागण झाल्याबाबत समजल्यानंतर संबंधित पशुवैद्यकीय संस्थाप्रमुख यांनी पशुसंवर्धन विभागाच्या जिल्हास्तरीय / विभागीय / राज्यस्तरीय प्रयोगशाळेस सूचित करुन रोग निदानासाठी नमुने गोळा करुन पाठविण्याची कार्यवाही त्वरीत करण्यात यावी.
- ६.८. संशयित / प्रादुर्भाव झालेल्या क्षेत्रास नियंत्रित क्षेत्र म्हणून घोषित करण्याचे राज्य शासनाचे अधिकार सर्व संबंधित जिल्हाधिकारी तथा जिल्हादंडाधारी यांना देण्यात आलेले असून त्यानुसार संबंधित जिल्हाधिकारी यांनी विनाविलंब अधिसूचना निर्गमित करण्याची कार्यवाही करावी.
- ६.९ शेतकरी / गोपालक यांनी सदर रोग प्रादुर्भाव नियंत्रणात येईपर्यंत बाहेरच्या राज्यातुन पशुधन खरेदी करणे टाळावे.
- ६.१० केंद्र शासनाने निर्देशित केल्यानुसार राज्यात ज्या जिल्ह्यांमध्ये सदर रोग प्रादुर्भाव झालेला आहे अशा जिल्ह्यांच्या सिमा इतर राज्यालगत असल्यास आयुक्त पशुसंवर्धन, पुणे यांनी संबंधित राज्याच्या पशुसंवर्धन विभागास दक्षता घेण्यासाठी व प्रतिबंधात्मक उपाययोजना अंमलात आणण्यासाठी तात्काळ सूचित करावे.
- ६.११. बाधित क्षेत्राच्या १० कि.मी. परिघात असलेले जनावरांचे बाजार बंद करण्यात यावेत.

७) राज्य / जिल्ह्याच्या सीमेवर घ्यावयाची खबरदारी :-

७.१. एका राज्यातून दुसऱ्या राज्यात / एका जिल्ह्यातून दुसऱ्या जिल्ह्यात बाधित जनावरांची वाहतुक केल्यामुळे बाधित जनावरांपासून निरोगी जनावरांना या रोगाचा प्रादुर्भाव होण्याची दाट शक्यता असल्यामुळे जिल्हा / राज्य सीमेवरील तपासणी नाका येथे पशुंची तपासणी करण्यात यावी व बाधित जनावरे राज्यात / जिल्ह्यात येणार नाहीत याबाबत दक्षता घेण्यात यावी.

८) लम्पी चर्मरोग प्रतिबंधात्मक लसीकरण :-

८.१. सदर रोग हा विषाणूजन्य सांसर्गिक रोग असल्याने या रोगाचा प्रसार होवू नये म्हणून प्रतिबंधात्मक उपाययोजना तात्काळ अमलात आणणे महत्वाचे आहे. याकरीता केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार प्रादुर्भावग्रस्त भागापासून ५ कि.मी. च्या त्रिजेमध्ये येणाऱ्या गावातील गो व महीषवर्गीय पशुंना शेळ्यांच्या देवीवरील लस (Goat Pox Vaccine - Uttarkashi Strain) चा वापर करुन प्रतिबंधात्मक लसीकरण तात्काळ करण्यात यावे.

९) निरोगी जनावरांना लम्पी चर्मरोगाचा प्रादुर्भाव होवू नये म्हणून घ्यावयाची खबरदारी :-

९.१. निरोगी जनावरांना या आजाराची लागण होवू नये म्हणून बाधित जनावरांपासून निरोगी जनावरे वेगळी ठेवण्यात यावीत. निरोगी तसेच बाधित जनावरांसाठी पिण्याच्या पाण्याकरीता व चराई करीता स्वतंत्र व्यवस्था करण्यात यावी.

९.२. निरोगी जनावरांमध्ये या रोगाचा फैलाव विविध प्रकारचे मच्छर, गोचिड, माशा इ. मार्फत होत असल्याने जनावरांचे गोठे व त्या लगतच्या परिसरात मच्छर, गोचिड, माशा इ. निर्मूलन करण्यासाठी केंद्र शासनाने सूचित केल्याप्रमाणे विविध अँलोपॅथीक व आयुर्वेदिक औषधींचा वापर करून तात्काळ फवारणी करण्यात यावी.

९.३. जनावरांचे गोठे व त्या लगतच्या परिसरात संबंधित ग्रामपंचायत / नगरपंचायत / महानगरपालिका यांचे कडील यंत्रणेच्या मदतीने तात्काळ फवारणी करून घेण्यात यावी. तसेच, रोग प्रादुर्भावामुळे पशु मृत झाल्यास त्यांची पशुवैद्यकीय अधिकारी यांच्या मार्गदर्शनाखालील शास्त्रोत पद्धतीने विल्हेवाट लावण्याची सर्वस्वी जबाबदारी संबंधित ग्रामपंचायत, नगरपंचायत, महानगरपालिका यांची राहिल.

९.४. बाधित जनावरांवर औषधोपचार करण्यासाठी वापरात आणलेल्या सिरींजेस, निडल्स इ. यांचा पुनर्वापर न करता त्या तात्काळ नष्ट करण्यात याव्यात.

१०) लम्पी चर्मरागाने बाधित पशुंवर उपचार :-

१०.१. या रोगाची लागण झालेल्या पशुंची प्रतिकारशक्ती कमी झाल्याने अशा पशुंना इतर जिवाणूजन्य आजाराची बाधा होण्याची शक्यता असल्याने, अशा पशुंना ५ ते ७ दिवस आवश्यकतेनुसार पशुवैद्यकाच्या सल्ल्याने प्रतिजैविके देण्यात / टोचण्यात यावीत. त्या सोबतच ताप कमी करणारी औषधे, प्रतिकार शक्तीवर्धक औषधी जसे की लिक्वर टॉनिक, जीवनसत्व इ., वेदनाशामक व अँटी हिस्टॅमिनिक औषधी केंद्र शासनाच्या प्रोटोकॉलनुसार देण्यात यावीत.

१०.२. त्वचेवरील जखमा बऱ्या होण्यासाठी विविध प्रकारचे मलम, औषधी व तेल यांचा वापर करण्यात यावा.

११) केंद्र व राज्य शासनास रोग प्रादुर्भावाचा दैनंदिन अहवाल सादर करणे :-

११.१. सदर रोग प्रादुर्भावाचा दैनंदिन अहवाल केंद्र शासनाने विहित केलेल्या विवरणपत्रात केंद्र शासनास सादर करून त्याची प्रत राज्य शासनास पाठविण्याची कार्यवाही आयुक्त पशुसंवर्धन, पुणे यांनी करावी.

१२) केंद्र शासनाच्या अधिनियमांतर्गत दंडात्मक कार्यवाही :-

१२.१. सदर अनुसूचित रोग प्रादुर्भावाच्या अनुषंगाने कार्यवाही करण्यामध्ये व्यक्ती, संबंधित पशुपालक, संबंधित शासकीय / निमशासकीय अधिकारी, स्थानिक स्वराज्य संस्था यांनी दिरंगाई केल्यास अथवा कार्यवाहीत अडथळा आणल्यास त्यांच्या विरुद्ध प्राण्यांमधील संक्रामक व सांसर्गिक रोगास प्रतिबंध व नियंत्रण अधिनियम, २००९ मधील कलम, ३१, ३२ व ३३ येथील नमूद तरतुदीनुसार दंडात्मक कार्यवाही केली जावू शकते.

१३) लम्पी चर्मरोगा संदर्भात केंद्र शासनाच्या वाचा क्र.५ व ६ येथील बैठकीचे इतिवृत्त / मार्गदर्शक सूचना तसेच, आयुक्त पशुसंवर्धन, पुणे यांनी वाचा क्र. ४ येथील पत्रान्वये क्षेत्रीय कार्यालयांना निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक सूचना व भविष्यात केंद्र शासनाकडून निर्गमित होणाऱ्या मार्गदर्शक सूचना विचारात घेवून सदर रोग प्रादुर्भाव नियंत्रणात आणण्यासाठी आवश्यक त्या सर्व उपाययोजना तात्काळ करण्यात याव्यात.

१४) या अनुषंगाने आवश्यकता भासल्यास सविस्तर मार्गदर्शक सूचना आयुक्त पशुसंवर्धन, पुणे यांनी सर्व संबंधित क्षेत्रीय अधिकारी यांना तात्काळ निर्गमित कराव्यात.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संकेतांक २०२२०९०११४२८२७७६०१ असा आहे. हे परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशाने व नावाने,

(डॉ. संजय वि. डोईजोडे)
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. अपर मुख्य सचिव, महसुल व वन विभाग (महसुल), मंत्रालय, मुंबई
२. अपर मुख्य सचिव, ग्राम विकास विभाग, बांधकाम भवन, मर्झबान रोड, मुंबई
३. अपर मुख्य सचिव, नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
४. आयुक्त पशुसंवर्धन, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
५. सर्व जिल्हाधिकारी
६. सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
७. सर्व अतिरिक्त मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
८. सर्व प्रादेशिक सहआयुक्त पशुसंवर्धन
९. सर्व जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त
१०. सर्व जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी, जिल्हा परिषद.
११. सर्व तहसिलदार
१२. सर्व सहायक आयुक्त पशुसंवर्धन, तालुका लघुपशुवैद्यकीय सर्वचिकित्सालये.
१३. सर्व गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती.
१४. सर्व सहाय्यक गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती.
१५. मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे स्विय सहायक, मंत्रालय, मुंबई.
१६. मा. मंत्री (पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय) यांचे स्विय सहायक, मंत्रालय, मुंबई.
१७. मा. राज्यमंत्री (पदुम) यांचे स्विय सहायक, मंत्रालय, मुंबई.
१८. अवर सचिव (पदुम -३), कक्ष अधिकारी (पदुम १, २ व १६) कृषी व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१९. निवडनस्ती पदुम-४